

FEITL ISTVÁN

A cigányság ügye a napirendről lekerült

Előterjesztés az MDP Politikai Bizottsága számára 1956 áprilisából

Egy állambiztonsági dokumentumban megőrzött vicc szerint a rendszer a cigányok káderezését is megkezdte. A vizsgáztató bizottság egyenként hívja be az előszobában összecsendült izgatott cigányokat. Behívják az első cigányt és felteszik az első kérdést:

- „Kik a mi szüleink?”
- „Ádám és Éva” – volt a válasz.

Lehordják a cigányt, hogy nem volt elég szorgalmas és még mindig a régi világ emlékeiből él. Azután goromba szavak kíséretében kitessekelik az ajtón.

Behívják a második cigányt, neki is felteszik a kérdést:

- „Kik a mi szüleink?”
- „Ázs a dicsőséges Stálin az édesanyánk, és a jóságos Rákosi elvtárs pedig az idesapánk.” – volt a cigány válasza.

A káderezők meglepődtek a válaszon és az egyik megkérdezi a cigánytól, mondván:

- „Te csak azért adtad ezt a választ, mert amikor a társad bent volt a szobában az imént, biztos hallgatóztál.”
- „Nem hallgatóztam én elvtárs. Nem én. Hát haljanak meg a szüeim, ha hallgatóztam...!”¹

Minden bizonnyal nem a fenti vicc volt az oka annak, hogy a Magyar Dolgozók Pártja megalakulása után hosszú éveken keresztül oda sem hederített a cigányság egyre súlyosbodó gondjaira. Nem lenne meglepő, ha e számkivetett szubtársadalom tagjai mély megvetéssel tekintettek volna Rákosi Mátyásra és Sztálinra. Legtöbbjük azonban ki sem léphetett a politikailag névtelenek világából. Ezen még az sem változtat, hogy

¹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, K-töredék 16. doboz, 82. tasak 1952–1953.

a legújabb vizsgálatok cigányok szórvány részvételéről tanúskodnak az 1956-os felkelésben.

Az MDP Politikai Bizottsága hét néma év után 1955. december 29-én vetette fel első ízben, hogy tárgyalni kell a cigánykérdésről, egészen pontosan 1956. március 15-én; ámde a testület úgy döntött, hogy ez maradjon ki az első negyedéves munkatervből és helyette a nemzeti kisebbségek helyzetével foglalkozó napirendet tárgyalják meg.² Nincs kizárva, hogy ebbe beleértették a cigánykérdést is, de ezt pontosan nem tudjuk. A nemzetiségi kérdés 1956. április 5-én napirendre is került, de a testület idő hiányában nem tudott foglalkozni vele.³ A cigányság sorsa mint önálló téma 1956. április 19-én megint csak bekerült a PB második negyedéves munkatervébe, egész pontosan annak végére, június 28-ra, *Javaslat a cigányság helyzetének megjavítására* címmel.⁴ Csakhogy mire a nyár elérkezett, a dolgok alaposan felborultak – elsősorban egy előre nem látott moszkvai út és az erősödő politikai válság miatt. Június 28-án Rákosi már csak az MDP Központi Bizottságának június 30-i ülése foglalkoztatja: az, hogy a szovjetek támogatják-e őt, megerősítheti-e pozícióit a párton belül. Egy hónap múlva Rákosi Mátyást már nem az MDP első titkáráként „gyógykezelték” Moszkva mellett – a leváltása utáni és az októberi napok előtti utolsó munkatervbe aztán már nem került bele a cigány-ság ügye. A Gerő-féle vezetés merőben más kérdéseket helyezett előtérbe.⁵

Nem tudjuk pontosan, kinek az ötlete volt, hogy megpróbálják legmagasabb szinten rendezni a cigányság ügyét. Egy körben talán összekapcsolódott a nemzetiségi kérdéssel, így a jugoszlávok felé tett gesztusként vált és maradt 1955 után még 1956-ban is fontos. A nemzetiségi téma a PB elé is került, amely 1956. május 4-én határozatot hozott a magyarországi nemzeti kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munka feladatairól.⁶

Visszatérve a cigányügyre: az 1955. végi döntést követően megindult a munka az apparátusban. Az Adminisztratív Osztály és a Tudományos és Kulturális Osztály előkészítő anyagokat kért az állami szervektől. A rövid határidők következtében nem volt lehetőség alaposabb vizsgálatokra. A Népművelési Minisztérium mégis kiküldött három megyébe

² Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) M-KS 276. f. 53/263. ó. e.

³ MOL M-KS 276. f. 53/279. ó. e.

⁴ MOL M-KS 276. f. 53/281. ó. e. Előadónak Czinege Lajos, az Adminisztratív Osztály vezetőjét jelölték meg.

⁵ MOL M-KS 276. f. 53/297. ó. e.

⁶ MOL M-KS 276. f. 53/284. ó. e. Közli: *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai. 1948–1956.* Főszerk.: Izsák Lajos. Szerk.: HABUDA Miklós, RÁKOSI Sándor, SZÉKELY Gábor, T. VARGA György. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 409–415.

brigádokat (Szabolcsba, Borsodba, Baranyába), más megyékből jelentéseket várt, illetve a látókörében lévő három olyan személytől, aki a cigánykérdéssel valamilyen módon foglalkozott, javaslatokat kért.⁷ Szigorúan titkos minősítésű átfogó tervezet érkezett a pártközpontba a BM Országos Rendőrkapitányságtól is.⁸

Milyenek voltak ezek az előzetes anyagok? A cigányság létszámát illetően bizonytalanság uralkodott: 100 000–150 000 közöttire becsülték, amiből az itt közölt hivatalos előterjesztés a 120 000–130 000-es számot fogadta el.

Az előzetes anyagokban nyomban felvetődött a kérdés: a cigányságot nemzetiségnek tekinthetjük-e? Nyelviileg nem egységes társadalmi rétegről volt szó, megkülönböztettek csak magyarul, illetve magyarul és románul, továbbá magyarul és cigányul beszélő csoportokat. Az előkészítő anyagok ennek leírásában odáig jutottak el, hogy a románul beszélők között oláh cigány nyelvjárásokat, a cigányul beszélők között pedig különböző kárpáti cigány nyelvjárásokat említettek. A kulturális egyneműséget illetően az egyik anyag szerzője leszögezte, hogy a „cigányság őriz ugyan bizonyos sajátos – jelentős részben igen értékes – népi hagyományokat, de ez annyira primitív [sic!], hogy a magyarság és a magyarországi nemzetiségek mai kultúrképén belül teljesen háttérbe szorul. Öntudatos cigányértelmiség, amely a hagyományos cigánykultúra felemelését, továbbfejlesztését szorgalmazná, nincsen.” Így arra a megállapításra jutott, hogy a különböző csoportok között mind nyelviileg, mind a hagyományok, mind az életmód szempontjából lényeges eltérések vannak, amihez területi széttagoltság járul. Ennek következtében a cigányságot nem lehet nemzetiségnek tekinteni. De akkor minek? Az ORFK anyaga egy sajátos kifejezést használt: a „külön néptörődék” elnevezést, amelyet részletesen nem fejtett ki, de azt a következtetést levonta, hogy a jelentkező problémákat nem szabad összehasonlítani a nemzetiségekével, teljesen másként kell kezelni.

Mind a Népművelési Minisztérium, mind az Országos Rendőrkapitányság előterjesztése kimondta, hogy igen hosszú időszak mulasztását kell pótolni. Bár 1945 után voltak próbálkozások a cigányság ügyének intézményes kezelésére, ezek a fordulat éve után lekerültek a napirendről, és a gondokat vagy rendészeti, vagy közegészségügyi, vagy népművelési, tehát szektoriális kérdésként intézték. Hogy ez mennyire nem hozott

⁷ Dr. Galambos Lajos városi orvostól Balassagyarmatról, Pap Arzén iskolaigazgatótól Helyőkeresztúrról és Orsós Jakabtól Gelékházáról.

⁸ Az anyagokat lásd MOL M-KS 276. f. 91/85. ő. e.

eredményt, azt az analfabetizmus felszámolására indított kampány kudarca jól érzékelteti. „A pedagógusok bekapcsolásával próbáltuk ezt a kérdést megoldani – olvasható a Népművelési Minisztérium anyagában –, azonban ez nem sikerült, mivel nagy volt a lemorzsolódás. Hibája volt a munkának, hogy nagy nyomással szervezték (sok helyen rendőri szervek bekapcsolásával). A pedagógusok részéről is tapasztaltunk visszahúzódat. Ezután 2 hónapos tanfolyamokat szerveztünk, ahol írni-olvasni tudó cigányokat megtanítottunk analfabétákat oktatni. Ezeket az embereket a Minisztérium fizette és az volt a feladatuk, mivel ismerik a cigányok nyelvét és szokásukat, tanítsák meg őket írni és olvasni. Bizonyos fokig volt eredménye, de egy pár hónap múlva otthagyták ezt a területet és visszamentek zenekarokba muzsikálni. A legtöbb cigánylakta területen folytak ilyen tanfolyamok. Az erőszakos szervezéseken kívül bizonyos juttatással csalogatási módszereket is alkalmaztak. Pl. Felsőtárkányban az MNDSZ egy-egy öltözet ruhát ígért annak, akik megtanulnak írni, olvasni. Ennek ellenére a 20-ból 8-an végezték el a tanfolyamot.

1952–1953-ban még szerveztünk analfabéta-tanfolyamokat, azután teljesen elhanyagoltuk. Nemigen foglalkoztunk egyéb kulturális problémákkal sem. Pedig azok, akik megtanultak írni-olvasni, elsők voltak a munkavállalásban. Az a réteg, amelyik a katonaságtól hazajött, azok is igyekeztek munkához látni.”

A cigány lakossággal szembeni rossz, kíméletlen, sőt embertelen bánásmódra a közölt dokumentum is hoz példát, amely a rendőri vagy erőszakos közegészségügyi fellépésekben nyilvánult meg, ugyanakkor a helyzetet tovább rontotta, hogy a szinte minden egyéni termelő tevékenységgel szemben türelmetlen gazdálkodási mechanizmus a hagyományosan egyéni, olykor házaló, szabadon kereskedő kisipari, kiskereskedő foglalkozásokat tiltotta, helyenként üldözte, és így sokakat megfosztott kenyérkereseti lehetőségétől.

Ez kétségtelenül rontotta a magyar és a cigány lakosság viszonyát. Az említett minisztériumi anyag meglehetősen közvetlenséggel és konkréttsággal így ír erről: „Vannak viszont olyan községek, ahol nem emberként kezelik őket. Több helyen tapasztaltuk, hogy állami gazdaságokban, termelőszövetkezetekben nem munkateljesítmény alapján fizetik, hanem becsapják őket. Sok helyen (Gírlándfa, Ocsárd) nem veszik be a termelőszövetkezetbe. Felsőzsolcán a fogságból hazatért katona nem kapott házhelyet, mert cigány, Heves megyében a földosztás során nem kaptak sem földet, sem házhelyet. Felsőzsolcán a sokgyermekes családanyákat nem terjesztik fel jutalomra. Érpatakon kaptak ugyan házhelyet, azonban a gazdát kifúrták a faluból. Sajókázán a párttitkár javaslatára széttúr-

ták putrijukat, így az erdőbe voltak kénytelenek szorulni. Felsőzsolcán az árvízkárosult cigányokat nem segítették. Helyőkeresztúron a lakótelepükön saját pénzükön kutat fúrattak, de villanyt már nem tudtak bevezetni, mert a tanács azt megakadályozta. Nem tudtak a házukra cseppet szerezni, hiába volt pénzük.”

Az előítéletek egyrészt régről, a háború előttről öröklődtek, másrészt – mint a következő dokumentumrészlet ábrázolja – az egyre rosszabb anyagi helyzetbe került cigányok által okozott bűncselekmények visszahatásaként maradtak fenn, sőt erősödtek tovább. A rendőrségi anyag a szegénység és a bűnözés összefüggését így mutatta be: „A cigányság tömegei anyagilag a legnagyobb nyomorban élnek. Lakásviszonyaik nyomorúságosak. Hasonlóak egészségügyi viszonyaik is... Hitvány vályogkunyhókban szorong gyakran 10–12 ember. Sok helyen földbe ásott, hevenyészett tetővel ellátott veremben élnek. Rendszerint a falu végén, az ún. cigánysoron vagy a falun kívül, erdőszélen laknak. A községek által rendelkezésükre bocsátott házhelyek rendkívül kicsinyek, 8–10 cigányputri épül fel egy akkora telken, amekkorára általában egy falusi lakóház épül. Táplálkozásuk sanyarúságos. A gyerekek hónapokig nem látanak tejet, zsírtalan ételeket készítenek, tisztálkodási lehetőségük nincs, a cigánytelepeken árnyékszék pl. nincsenek. Érthető, hogy különösen a tbc., a vérhaj és a trachoma igen elterjedt közöttük. Magas a csecsemőhaladóság is. Egyes cigánytelepeken gyakoriak a járványok (pl. flekk-tífusz). [...] számos községi orvos véleménye szerint a cigányok között alig van egészséges ember. A cigányság, nem tudván gazdaságilag kiemelkedni nyomorúságos életviszonyaiból, minimális létfenntartása biztosításához gyakran szereplője kisebb-nagyobb bűncselekményeknek, mezei lopásoknak, kamrafeltöréseknek stb. Ezek tipikusan cigánybűncselekmények. Nyáron a mezei lopások, télen a súlyosabb kriminalitású cselekmények, a betöréses lopások általánosak. Nem tapasztalható pl. az, hogy a cigányok a lopott élelmiszerekkel üzletelnének. Családjukkal együtt elfogyasztják a lopott ételmet. Az ún. erőszakos bűncselekmények között olyan indulati jellegű bűncselekmények általánosak közöttük, amelyek primitív életfelfogásukból, fejlett indulati ösztöneikből és a cigányszokásokból (pl. bosszú) fakadnak. Az élet elleni bűncselekmények körében gyakori az egymás közötti verekedés, melynek nemritkán halálestet a következménye. Ilyen bűncselekmények előfordulnak olyan esetben is, amikor pl. lopás közben megzavarják őket.”

Az anyag leszögezi: ott, ahol a cigányság munkafeltételei adva vannak, megszűnőben van bűnözésük. A rendőri megelőzőtevékenység ezért mindenütt a munkához segítést írta elő.

Mindkét előterjesztés a megoldás lehetőségeit keresve olyan helyzetképet igyekezett adni a cigányságról, amely szemben állt a második világháború előtti, főként faji alapú megközelítésekkel. A Népművelési Minisztériumnál érezhető viszont egyfajta kívülálló, kulturális magssabbrendűségi tudat. „A közöttük uralkodó társadalmi viszonyok is elmaradtak. A nők megbecsüléséről vagy egyenjogúságáról alig beszélhetünk. Megtaláljuk náluk az ősi életmód maradványait. Vannak települések, ahol még mindig vajdákat választanak. A vajda hozza a törvényeket, ő szabja a büntetéseket is. Laza az erkölcsi felfogásuk is. Vannak közülük sokan, akik vadházasságban élnek, de van arra is példa, hogy a férfinak több felesége van. Pl. Cigándon egy primásnak 3 felesége és 16 gyermeke van. Nem ismeretlen előttük a csoportházasság sem. 13–14 éves korban a lányok már férjhez mennek, sokszor az iskolapadból.” Az anyag a továbbiakban az iskolához való ambivalens, olykor elutasító viszonyról értekezett, de ezt nem kötötte össze a kultúra iránti igénytelenséggel, ellenkezőleg, kiemelte, hogy a fiatalok olykor nagyfokú érdeklődést mutatnak, különösen a film, a zene és tánc iránt. A rendőrségi előterjesztés ezt így folytatta: „...természetes intelligenciájuk, gazdag kedélyviláguk, gyors felfogóképességük olyan adottságok, amelyek megfelelő alapot jelentenek ahhoz, hogy a cigányság megfelelő állami kulturális támogatás mellett kibontakoztathassa kulturális értékeit.

Ma még az a helyzet, hogy a cigányok javarészt írástudatlanok. A korszerű kultúra csak sokszor áttételeken keresztül, gyakran eltorzulva kerül el hozzájuk, és nem válik életük szerves alkotóelemévé. Részben ősi cigány, részben szláv és magyar népi hiedelmekből, babonákból kialakult primitív hitviláguk nagyrészt ma is eleven.” Az anyagból ugyanakkor világosan kiderül, hogy az iskolába járást a családi létfenntartás, a tanulást a lehetetlen lakáskörülmények rendkívül megnehezítik, a változásnak szinte leküzdhetetlen akadályozói.

Ami a gazdasági helyzetüket illeti, az anyag készítője egyfelől kiemelte, hogy a cigányság a hagyományos foglalkozások mellett nyitott más munka elvégzésére, ugyanakkor alacsony iskolázottsága miatt csak alantas munkát tud vállalni, és gyakran kerül hátrányos helyzetbe. Ez kisebbségi érzést kelt a cigány emberekben, s inkább elmenekülnek, otthagyják a munkahelyüket, semmint segítségért folyamodnának. Ez viszont rossz véleményt szül a munkaadóknál, ami aztán később foglalkoztatásuk ellen hangolja őket. Egy idő után azok is elkedvetlenednek, akik szeretnének segíteni, mert értelmetlennek látják fáradozásukat. A szociális intézkedések ezt a sajátos helyzetet nem orvosolják. „Előfordult – különösen azokban a falvakban, ahonnan svábokat kitelepítet-

tek –, hogy házadományozásban részesültek a cigányok. Sokfelé hallani azt a véleményt, hogy a cigányok gyakran nem bizonyultak méltónak arra, amit kaptak. Összepszkitották, tönkretették a kapott házakat, a gerendákat elfűtötték, az ingó felszereléseket elkótyavetyélték. Természetes, hogy azok, akiknek segítőkédvét szegte ez a magatartás, összefüggésekből kiragadva ítélik meg a történeteket. Nyilvánvaló, hogy a rendes ház nem tud máról holnapra új embert formálni abból, aki nemzedékek hosszú során át kialakult hagyományok erejénél fogva egy primitív, társadalmon kívüli életformában nőtt fel. A gazdasági alapok tervszerű megteremtése nélkül semmiféle állami kedvezményrel nem lehet előrehaladni a cigánykérdés megoldásában.”

Milyen megoldási javaslatok fogalmazódtak meg ezek után?

Mielőtt rátérnék erre, szólni kell egy harmadik szereplőről, aki az említett egyéni szakértői körbe tartozott, és orvosként javaslattegyűtést tett a megoldásra.⁹ Elképzelése jól mutatta a háború előtti nézetek továbbélését 1945 után: örökléstani tényezők meglétéből indult ki, amelyeket „környezethatás módosíthat”. „Humánus” módon elvetette a hortobágyi koncentrációs és munkatáborokba gyűjtés, avagy a generális sterilizáció – mások által ekkor is képviselt – gondolatát. Saját elgondolása a következő volt: „A munkakerülő, nyomortanyákon élő cigány családok gyermekeit születésüktől 15 éves korukig az 1901. évi VIII. és XXI. tc. és az 1/1903. BM. rendelet szerint erkölcsileg és anyagilag elhagyottá kell nyilvánítani, az állami gyermekmenhelyek kötelékében részben külön e célra létesített nevelő intézetekben, részben erre a célra jelentkezett és kiválogatott nevelőszülőknél nevelni, hajlamuknak megfelelő munkára tanítani és 15 éves koruk után különböző munkahelyeken elhelyezni és a szociális és munkaügyi felügyelőségek további gondozására és felügyeletére bízni.” A terhes cigányanyákat gyermekmenhelyeken kell elhelyezni és 14 hónapi munkára kényszeríteni. Annak a családnak, amely jó útra tért, kívánságára vissza lehet adni a gyermekét. A fiatalokat a szerző munkába állította volna ipari és bányavidékeken, erdőgazdaságokban, építkezéseken. A helyükön maradónak telkeket adományozott volna, azon házépítésre kötelezte volna és háziipari tevékenység végzésére készítette volna a családokat azzal, hogy a termékeket a szövetkezetek kötelesek értékesíteni.

A két minisztériumi javaslatra szerencsére nem hatott az ilyen szemlélet és tervek, és a politikai bizottsági előterjesztésben sem tapasztalhatjuk

⁹ Dr. GALAMBOS József: A cigánykérdés megoldása. *Népegészségügy*, 1947/36. A kérdésre lásd Bársony János tanulmányát a *Múltunk* e számában.

nyomát. A Népművelési Minisztérium a házhelyjuttatást és a munkaalakalom-teremtést helyezte az első helyre. Felvilágosító munkával szerette volna megnyerni a cigányokat, s egyben elosztatni a cigányellenes előítéleteket. A felvilágosító tevékenységet a különböző cigány rétegeknek megfelelően differenciáltan képzelte, például úgy, hogy a zenészeknek zenei tanfolyamokat szerveznek. E naiv elképzelésnél jóval átgondoltabb javaslatot tett az Országos Rendőrkapitányság. Mindenekelőtt leszögezte, hogy az erőszakos, adminisztratív módszereket kerülni kell. Ez ugyanakkor nem jelentheti azt, hogy nem lépnek fel a bűnözőkkel és a bűnözéssel szemben, vagy hogy elmulasztják a rendszeres orvosi ellenőrzést, az iskoláztatás betartásának ellenőrzését. Az intézkedések kidolgozásánál a legmesszebbmenőkig figyelembe kell venni a helyi körülményeket. Külön kiemelte az anyag a türelem jelentőségét. Országosan ki kell építeni a kisipari szövetkezeteket azokban a szakmákban, amelyeket a cigányság maga is művel (kosárkötő, seprűkészítő, vas- és fémműves, vályogvető, famegmunkáló stb.). A szövetkezetek kapjanak állami nyersanyagellátást, hiteleket, megrendelést. Lehetségesnek tűnt továbbá az állattenyésztés ugyancsak szövetkezetekben, illetve az állandó foglalkoztatás erdőgazdaságokban vagy a MÉH-telepeken. Az anyag készítői határozottan állást foglaltak az erőszakos telepítések ellen, és szerény lakásépítési lehetőséget helyeztek kilátásba. Felvetették az anyanyelvi oktatás lehetőségét, hangsúlyozva a napközik szerepét, valamint népi együttesek alakítását, a „jó példák” népszerűsítését, a sajtó és az értelmiség figyelmének felkeltését, mint ami mind-mind hasznos lehet. Hangsúlyozták: a komplex feladatok megoldásához szinte valamennyi állami főhatóság és tanácsai szervezet munkájára, összefogására szükség volna. Mivel nem volt olyan hivatalos szerv, amely a cigányság kérdéseivel foglalkozott, a legfontosabbnak az látszott, hogy a kormány fennhatósága alatt egy önálló országos cigányfórumot vagy bizottságot hozzanak létre, amely koordinálná a többi szervezet tevékenységét. Ezt egészítené ki a megyei, illetve helyenként a járási cigány-előadói hálózat. A cigánysággal kapcsolatos tudományos kutatómunka megszervezése is az országos szerv feladata lehetne. A javaslat megfogalmazta a minisztériális szervek feladatait, különösen a Honvédelmi Minisztériumét, amelyre jelentős szerep hárulna nemcsak az analfabetizmus felszámolásában, de a szakmatanulásban is.

A politikai bizottsági előterjesztésbe is átsugárzott ez a segítő, optimista beállítottság. Készítői lehetségesnek tartották a még kiterjedtebb szervezeti kereteket – átvették például az államilag támogatott kisipari szövetkezet gondolatát –, ugyanakkor nem vetődött fel az önálló iparos-kereskedő tevékenység nagyobb tolerálásának vagy akár támogatásának lehetősége.

Szerepel a munkalehetőségek bővítése, a szerény, kedvezményes lakás-építési és telekajuttatási terv, és még a helyi segítő társadalmi munkát is kilátásba helyezték. Ugyanakkor továbbra is szigorú és diszkriminatív rendőri intézkedéseket tartottak szükségesnek: különösen a vándoripari és a lótartrási engedélyek megtagadása, a cserekereskedelem, a faluzás elleni fellépés jelentett volna súlyos egzisztenciális megszorítást. Az előterjesztés készítői a szövetkezeti és állami munkavállalástól biztos megoldást vártak; e kettőt helyhez kötéssel és ellenőrizhetőséggel kívánták összekapcsolni, vagyis szemléletileg nem tudtak szabadulni az ötvenes évek általános, a lakosságot általában is sújtó béklyóitól. Végül, ami az oktatási programot illeti, az helyesen hangsúlyozta a napközi otthonok fontosságát. Fel-tűnő, hogy olyan mondat is belekerült az előterjesztésbe, amely egyes helyeken megengedhetőnek tartotta az anyanyelvi tanulás lehetőségét.

A javaslat azonban papíron maradt, a munka az irattárba került. Pedig ha döntés születik róla, szemléletváltást indított volna el: egy olyan szemléletet honosíthatott volna meg, amelyre ekkor inkább csak elvétve talál-ni példát Magyarországon. Ilyen volt mondjuk Kálmán András 1946-os, a *Társadalmi Szemlében* megjelent rendkívül humánus tanulmánya.¹⁰ Ma is különös, hogy egyes miniszteriális alkalmazottakban az ötvenes években is megvolt ez a fajta, mondhatjuk progresszív gondolkodás, és csak egy intenció kellett, hogy megfogalmazzák. Ámde a kor diktatóri-kus szocializmusának ideológiai paradigmája, a kispolgár-ellenesség, a legapróbb, legszerényebb magánvállalkozás létezését is ellenszenvvel és rosszindulattal figyelő szemlélet folytán az előkészítést végzők nem ismerték fel (vagy nem merték felismerni) az egyéni vállalkozásokra épít-ő, azt támogató kitörési lehetőségek jelentőségét. Pedig ebben az idő-szakban még volt ennek gazdasági realitása. Ez nem jelenti azt, hogy a támogatásokkal életképessé tett szövetkezetek ne jelentettek volna helyenként perspektívát, de ez sok kudarccal járó útnak bizonyult volna.¹¹

Ha a Politikai Bizottság határozata megszületik, az minden bizonnyal hatott volna a Kádár-korszak 1961-es, cigánysággal kapcsolatos hatá-rozatának előkészítésére is,¹² mint ahogy a nemzetiségek között végzett

¹⁰ KÁLMÁN András: A magyar cigányok problémája. *Társadalmi Szemle*, 1946/8–9. 656–658.

¹¹ A cigány kisipari szövetkezetek létesítését egy ideig az 1956 utáni időszakban szorgalmazták, illetve segít-tették, de 1959-től károsnak minősítették. Az 1961-es párthatározat után a téveszkebe igyekeztek ezeket beolvasztani, de később melléküzemágként sem maradhattak fenn, és a cigány munkavállalók szétszó-rását tartották célravezetőnek. Lásd erre Sággy Erna tanulmányát a *Múltunk* e számában.

¹² Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsola-tos egyes feladatokról. 1961. június 20. *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956–1962.* Kossuth Könyvkiadó, 1964. 497–499.

munkáról szóló 1958. október 7-ei anyagban ez tetten érhető.¹³ Az 1959 után induló előkészítés azonban végül, az 1956-os elképzeléssel ellentétben, nem az integrációt, hanem sokkal inkább az asszimilációt tűzte ki célul. Ez más utat jelentett, amely a következő hosszú évtizedekben bizonyos sikerekhez vezetett. 1989 után azonban kiderült: az eredmények közel sem tartósak.

Az MDP KV Adminisztratív Osztályának előterjesztése a Politikai Bizottsághoz a magyarországi cigánykérdés rendezésére, 1956. április 9.

Adminisztratív Osztály

Szigorúan bizalmas!
Készült 10 pld-ban.
K/11/C/56/1956. Bné.

Javaslat a Politikai Bizottsághoz a magyarországi cigánykérdés rendezésére

Magyarországon kb. 120–130 000 cigány él. Ebből mintegy 80–100 000 él a falvakban, illetőleg a falu széli cigánytelepeken, kb. 20–30 000 települt városokba, kóborló életmódot folytat kb. 7–8000. A cigányság tömegei – általánosan – rendkívül elmaradott gazdasági viszonyok között élnek. Az életmód tekintetében vannak bizonyos különbségek a cigányság rétegei között, azonban még a letelepült és viszonylag fejlettebb életszínvonalú cigányság életkörülményei is alatta maradnak a lakosság átlagos életszínvonalának.

A cigánytelepek zsúfoltak, nem ritka, hogy 4–500 négyszögölnyi területen 2–300 ember lakik. Közművekkel ellátva nincsenek, a telepeken túlnyomórészt nincsenek ivóvízellátásra alkalmas kutak, nincsenek árnyékszékék. A telepek éppen ezért a legelemibb egészségügyi követelményeknek sem felelnek meg, és melegágyai az időszakonként visszatérő járványos megbetegedéseknek.

¹³ Mind az előterjesztés, mind a határozat visszautal az MDP KV 1956. májusi határozatára, mégpedig azzal, hogy helyes volt, csak az 1956 második felében történt események miatt a határozat nem vált eléggé ismertté, végrehajtására nem került sor, így szükség van felújítására. (MOL M-KS 288. f. 5/97–98. ő. e.)

Életviszonyaikkal összefüggően igen rossz a cigányság zömének kulturális, erkölcsi helyzete is. Az analfabéták száma rendkívül magas (kb. 90%), erkölcsi viszonyaikat is az elmaradottság jellemzi, rendezetlen házassági kötelékekben élnek, gyakori a többnejűség és a vérfertőzés. A cigányság sok problémát okoz a közbiztonság vonatkozásában is, egyes bűncselekmény-kategóriákban – mezei, erdei lopások, tolvajlások – a cigánybűnözés állandó problémát jelent, különösen a falusi lakosság, illetve rendőri szerveink számára.

A cigányság nagyobb része lényegében a társadalom periferiáján él, illetve gyakran élőködik. Rendszeres munkát nagy többségük nem végez, egy részük a hagyományos cigányfoglalkozásokat űzi – vályogvetés, drótos munka, lókupeckedés, szőnyegárusítás, teknővájás stb. –, amihez erősen ragaszkodik. Ismeretes azonban már néhány jól működő cigány szegkovács-szövetkezet, cigány termelőszövetkezet; sok cigány dolgozik építkezéseknél is. Az üzemekben alacsony szakképzettségük és hullámzó munkakedvük következtében nemigen állják meg a helyüket.

Hátráltatja beilleszkedésüket a rendszeres termelőmunkába az a körülmény, hogy a cigányokkal szemben még mindig erősen érvényesül az elzárkózás, a megkülönböztetés, elsősorban a lakosság részéről, emellett egyes állami szervek, gazdasági szervek részéről is. A közfelfogás igen jelentős tényező, amely gyakran áthághatatlan akadályt képez a cigányok felemelkedése előtt. Kétségtelen, hogy a lakosság ellenszenvét egyes konkrét esetekben jogosan váltja ki a cigányok életmódja, a cigányok által elkövetett különböző bűncselekmények. A közfelfogás azonban sújtja a nagyszámú kiemelkedni vágyó cigánycsaládokat is, akik ezért újra és újra visszazuhannak a cigányélet mostoha körülményeibe. A közvélemény hatása gyakran befolyásolja tanácsszerveinket is, sőt egyes pártszerveket is (Tolna megye). Egyes helyeken a lakosság tiltakozása miatt a cigánycsaládok nem költözködhetnek megfelelő lakóházakba (Mátészalka, Tiszalök). Vannak olyan példák is, melyek azt mutatják, hogy egyes állami szervek nem veszik emberszámba a cigányokat, és megalázó, embertelen módszereket alkalmaznak velük szemben (pl. a bátaszéki eset, ahol januárban életkorra való tekintet nélkül, meztelenre vetkőztetve tartottak egészségügyi vizsgálatot rendőri fedezet mellett, közben lépten-nyomon megalázták őket).

Egyes párt- és állami szervek, megyeitanács-szervek napirendre tűzték a területi cigányproblémák kérdését, és intézkedéseik arra irányulnak, hogy a cigányság segítséget kapjon rendkívüli elmaradottságának leküzdéséhez. Házhelyeket osztottak ki a cigánycsaládok részére, megszervezték a lakosság társadalmi támogatását (pl. Gáva község, Szabolcs m.)

a cigányok házépítkezésének előmozdítására. Egyes körzeti orvosok átlagon felüli áldozatkészséggel támogatják a cigányügyet, hasonló segítőtevékenységet fejtenek ki a rendőri szervek egyes vezetői is. Azokon a helyeken, ahol a párt- és az állami szervek már megtették e téren az első lépéseket, mutatkoznak az eredmények, javulnak a cigánycsaládok életviszonyai, rendezettebb gazdasági, kulturális körülmények között élnek. Azok a funkcionáriusok és becsületes szakemberek, akik tevékenységük során közel kerültek a cigánycsaládokhoz, tapasztalták, hogy a cigányságban igen sok értékes tulajdonság rejlik, jelentős részük tehetséges, fogékony ember. A hagyományos cigányfoglalkozások egy része sikerrel fejleszthető és felhasználható a lakosság szükségleteinek kielégítésére.

A cigánykérdés megoldása hosszadalmas és szívós munkát igényel, úgy a párt, mint állami és társadalmi szervek részéről. Kiemelésük évszázados elmaradottságukból jelentős feladat, ezért megoldásul az alábbiakat javasoljuk:

1. A Minisztertanács szervezetén belül – átmeneti időszakra – olyan szervet kell létrehozni, amely a cigánykérdés megoldására irányuló gyakorlati intézkedéseket központilag irányítja, koordinálja. Ugyancsak a megyei tanácsok végrehajtó bizottságai keretében külön cigánycsoport szervezendő – elsősorban a cigányokkal sűrűn lakott megyékben –, ahol a csoport létesítése nem indokolt, önálló előadó foglalkozzon a cigányügyek intézésével. A járásokban hasonló szervezeti megoldás szükséges. A községekben a végrehajtó bizottság egy tagját a cigánykérdés intézésére kell kijelölni. Gondoskodni kell továbbá, hogy a helyi tanácsokban számarányuknak megfelelően képviselőhöz jussanak a cigányok is.
2. A szakminisztériumok és a Munkaerőtartalékok Hivatala gondoskodik a cigányok munkára szoktatásáról. E tevékenységben belül:
 - A Könnyűipari Minisztérium és az Országos Kisipari Szövetség, valamint a SZÖVOSZ foglalkozzék olyan kisipari termelőszövetkezetek létesítésével, amelyekben a cigányok hagyományos foglalkozásaikat eredményesen űzhetik.
 - A Város- és Községgazdálkodási Minisztérium a tanácsi építőipar, továbbá az útépitési, útfenntartási, kertészeti és köztisztasági munkák körében biztosítsa cigány munkavállalók foglalkoztatását is.
 - A Belkereskedelmi Minisztérium biztosítsa a cigány kisipari szövetkezetek által előállított termékek átvételét és elhelyezését.
 - Az Állami Gazdaságok Minisztériuma és az Erdőgazdaságok Főigazgatósága gondoskodik arról, hogy az állami gazdaságok fokozottan mozgítsák elő a cigányság elhelyezkedését állami és erdőgazdaságokban.

3. Gondoskodni kell arról, hogy a cigányság – fokozatosan – a minimális egészségügyi követelményeknek megfelelő, tűrhető lakásviszonyok közé kerüljön. Ennek elősegítése érdekében:
 - Támogatást kell nyújtani az arra érdemes cigánycsaládoknak szerény kivitelű családi lakóházak építéséhez, biztosítani kell megfelelő hitelakció keretében egyes építőanyagok nyújtását, segítséget kell adni az építkezések szakirányításához. Az építéshez szükséges vályogtéglá készítéséről maguk az építkező cigányok gondoskodjanak. Évi 3000 ház építése a megfelelő típustervek alapján mintegy 20 millió forint költséget jelent, amit az egyéni családilakóház-építési akció pénzügyi fedezete keretében kell biztosítani. A tanácsok nyújtsanak segítséget ahhoz, hogy a lakosság társadalmi munkájával (pl. fuvarozás) támogassa az építkezéseket;
 - Kedvezményeket kell biztosítani a cigányok számára a telekjuttatással kapcsolatban, tekintettel a cigányság különösen kedvezőtlen gazdasági helyzetére. Ilyen kedvezmény lehet: az alacsonyabb telekjuttatási ár kiszabása, a ház felépítésére megszabott határidő meghosszabbítása;
 - azokban a községekben, amelyekben csak néhány cigánycsalád él, a községi lakás-elosztás alapján kell előnyösebb helyzetet kialakítani.
- Megjegyzés:* Bár a cigánykérdés megoldása szempontjából a cigányság széttelepítése látszik előnyösebbnek, a telkek kijelölésénél tekintettel kell lenni a cigányok kívánságaira, foglalkozására és megélhetési viszonyaira, az adminisztratív módszereket, a kényszerítést mindenképpen kerülni kell.
- A legszerényebb beruházásokkal meg kell javítani az életviszonyokat. Gondoskodni kell mindenekelőtt kutakról, árnyékszékekről, a lehetőséghez képest utcát kell nyitni.
4. Az egészségügyi viszonyok megjavítása érdekében az egészségügyi apparátus végezzen szűrővizsgálatokat a cigányság körében, és nyújtson segítséget az elterjedt betegségek eredményes gyógyításához. A tisztaság fokozottabb betartása érdekében a tanács és a belügyi szervek nyújtsanak segítséget az egészségügyi szervek számára a tisztasági követelmények betart[at]ásához.
 5. A cigánysággal összefüggő rendészeti problémák megoldása érdekében a Belügyminisztérium gondoskodjon arról, hogy:
 - 1956. évben a cigányság személyi igazolvánnyal való ellátása befejeződjék. A személyiigazolvány-kiosztással egyidejűleg tisztázni kell a rendezetlen személyazonossági problémákat, pótolni kell a gyakori anyakönyvezési hiányosságokat. Meg kell szilárdítani a cigányok körében a ki- és bejelentkezési fegyelmet.

- Rendőri szerveink végezzenek pontos felmérést a cigányság körében a visszaeső, illetve szokásos bűnelkövetők számáról. Gondoskodjanak a cigánybűnözők fokozott ellenőrzéséről.
 - A rendőri szervek az illetékes tanács- és gazdasági szervekkel egyetemben vizsgálják felül a vándoriparokat, megfelelő állandó munka biztosításával gondoskodjanak arról, hogy a nemkívánatos kóborlást elősegítő vándoripar-engedélyt cigányok ne kaphassanak. A rendőri szervek szigorúan ellenőrizzék és szüntessék meg a cigányok faluzását, a koldulást.
 - Meg kell szüntetni a cigány lókupecsek működését, érvényt kell szerezni a lótartás szabályainak; eszerint lovat csak az a cigány tarthat, aki azt igazoltan mezőgazdasági munkához használja, vagy engedélyezett foglalkozásához szükséges.
 - Meg kell szüntetni a tolvajlások fedőfoglalkozását jelentő, városokban elterjedt cigány cserekereskedelmet, szőnyeg-abroszárusítást stb.
 - Rendőri szerveink munkája a rendészeti adminisztratív intézkedések mellett *elsősorban* arra irányuljon, hogy biztosítva legyen a cigánybűnözés megelőzése, nyújtsanak segítséget területükön a cigányság gazdasági, elhelyezkedési problémáinak megoldásához. A rendőri szervek mint a cigányprobléma alapos ismerői, nyújtsanak segítséget a helyi szerveknek a cigánykérdés rendezése során felmerülő sokirányú feladatok megoldásához. Kísérjék fokozott figyelemmel a börtönökből szabaduló cigány elítéltek munkába állítását, emeljék ki a cigánytelepekről azokat a bűnöző elemeket, akik befolyásuk alá vonják a becsületes családokat is.
 - Az ügyészi szervek az általános felügyelet kötelezettségének megfelelően ellenőrizzék, hogy túlkapások, törvénytelen intézkedések egyetlen cigányt se sújthassanak.
6. A Honvédelmi Minisztérium fordítson fokozott figyelmet a katonai szolgálatot teljesítő cigányok nevelésére. Az analfabéta-tanfolyamok mellett végezzenek tervszerű munkát a cigányfiatalok oly szakmákra való képzése érdekében, melyeket a katonai szolgálat ideje alatt elsajátíthatnak. A katonai alakulatok a leszerelő cigányok elhelyezkedése érdekében nyújtsanak segítséget.
7. A BM Büntetés-végrehajtási Parancsnokság a cigány elítéltek nevelése érdekében végezzen tervszerű tevékenységet. Gondoskodjanak arról, hogy az analfabéta cigányok büntetésük ideje alatt legalább írni-olvasni megtanuljanak. A lehetőségekhez mérten biztosítani kell a börtönökben foglalkoztatásukat, és törekedni kell, hogy megszeressék és

megismerjék elsősorban a mezőgazdasági munkát, vagy egyéb szakmát tanulhassanak.

8. Az iskolai oktatásban részesülő cigánygyermek számára lehetővé kell tenni, hogy a tanítási órák után az iskolákban napköziotthonoszerű elhelyezésben részesüljenek, és a pedagógusok felügyelete és segítségével készülhessenek fel a következő oktatási napra. A szülői munkaközösségek támogassák a cigánygyermek tanulását, foglalkozzanak a cigány szülőkkel.
 - Az MNDSZ és a DISZ nyújtson segítséget az iskolába járó cigánygyermek megfelelő ruházattal való ellátásához.
 - A helyi igényeknek megfelelően biztosítani kell, hogy a nagyobb cigánytelepeken anyanyelvükön tanulhassanak.
 - Az Oktatásügyi Minisztérium a helyi tömegszervezetekre és Hazafias Népfront-bizottságokra támaszkodva szervezze meg az analfábéta cigányok írni és olvasni tudóvá tételét.
 - A helyi tanácsszervek tegyék lehetővé, hogy a cigányok bekapcsolódjanak a kultúrotthonok munkájába. A cigány lakta területeken lehetővé kell tenni önálló kultúrccsoportok alakítását megfelelő irányítás alatt.
9. Az állami és társadalmi szervek türelmes magyarázással és nevelőmunkával ellensúlyozzák a cigánysággal szembeni elzárkózást és ellenszenvet, mely a lakosság részéről tapasztalható. A sajtó, különösen a helyi sajtó népszerűsítse a becsületes, jól dolgozó cigányokat, a cigányszövetkezeteket stb. Másrészt a cigányság értékes népi kultúráját támogassák a népművelési szervek, keltsék fel a cigányság érdeklődését az irodalom, a film, a művészet iránt. Több segítséget kell nyújtani a cigánykutatással foglalkozó néprajztudósok munkájához.
10. A cigánykérdés rendezése során elsősorban a pártszervezetekre várnak nagy feladatok, különösen a cigánylakta megyékben; a megyei párt végrehajtó bizottságok tűzzék napirendre a megye cigányproblémáit, ösztönözzék a helyi pártszervezeteket arra, hogy állandó figyelmet szenteljenek a cigányság gazdasági, kulturális problémáinak rendeződésére, a lakosság körében elterjedt helytelen nézetek ellensúlyozására – és nem utolsósorban a cigányság politikai öntudatának fejlesztésére.

Különös gondot fordítsanak a cigány párttagok személyére, vonják be őket a pártmunkába, foglalkoztassák őket, segítsék elő, hogy a cigánytelepeken elsősorban a cigány párttagok körül alakuljon ki a mag, amely élen jár a cigányság felemeléséért folytatott munkában.

A tömegszervezetek, a DISZ, az MNDSZ, a sportegyesületek stb. vonják be soraikban a cigány fiatalokat, támogassák nevelésüket.

A pártszervezetek és tanácsszervek segítsék elő a jelentkező igényeknek megfelelően önálló cigány tsz-ek megalakítását. Politikai nevelőmunkával ellensúlyozzák azt az elzárkózottságot, mely a tsz-be lépni kívánó cigányokkal szemben még megnyilvánul.

A párt, a tanács és a tömegszervezetek mutassanak példát a türelem terén is a cigánykérdés rendezése során, ne kedvetlenítse el e szervezet a feltétlenül bekövetkehető átmeneti visszaesés vagy kudarc, amilyen rendkívül bonyolult, évszázadokig elhanyagolt probléma rendezése során előadódhat.

Budapest, 1956. április 9.

MOL M-KS 276. f. 91/85. ő. e. – Géppel írt tiszttáza. A dokumentumon aláírás nem szerepel, az első oldal bal felső sarkában kézírással: K/14/409.